

ODVODENÉ A ZLOŽENÉ SLOVÁ. LATINSKO-GRÉCKE HYBRIDY

Jana Koišová

Mgr. Jana Koišová, PhD.

Inštitút fyzioterapie, balneológie a liečebnej rehabilitácie, UCM v Trnave

Abstrakt:

Častým spôsobom tvorenia odborných termínov je odvodzovanie a skladanie. Jednoduché, základné, neodvodené slová tvoria najmenšiu skupinu slov v jazyku. Väčšinu slov v odbornej terminológii tvoria odvodené a zložené slová. Sú charakteristické pre odbornú terminológiu predovšetkým v klinicko-patologickom názvosloví kde jednoslovné výrazy často vyjadrujú celú diagnózu.

Kľúčové slová:

odborná terminológia, odvodené slová, zložené slová, latinsko-grécke hybridy

Slovo je skupina hlások, ktorá má zrejmy význam a pomenúva najrôznejšie skutočnosti a vzťahy. V latinskom jazyku rozlišujeme tri skupiny slov:

1. jednoduché slová - základné
2. odvođené slová - derivované
3. zložené slová - kompozitá

ad 1: JEDNODUCHÉ SLOVÁ (základné, neodvođené). Najmenšia skupina slov v jazyku, napríklad *rādīx*, *icis*, *f.* - koreň; *costa*, *ae*, *f.* - rebro; *vīta*, *ae*, *f.* - život.

ad 2: ODVOĐENÉ SLOVÁ (derivované). Odvođené slovo má jeden základ, od ktorého sa tvoria ďalšie výrazy pomocou prefixov a sufixov. Tvoria veľkú väčšinu slov v lekárskej terminológii. K slovnému základu sa pripájajú prefixy alebo sufixy, niekedy aj oboje. Tých môže byť v jednom slove aj viacej, napríklad *vertebrālis*, *e* - stavcový; *trānsfusiō*, *onis*, *f.* - prevod / prelievanie; *diagnōsis*, *-*, *f.* - rozpoznanie.

Z hľadiska funkcie jednotlivých stavebných prvkov rozlišujeme:

Prefix - predpona - je tvar pred základovým slovom, ktorého lexikálny význam obmieňa, ale gramatický charakter slova nemení. Prefixami môžu byť predložky¹, nesamostatné častice alebo príslovky. Svojím významom upresňujú význam slovného základu, dávajú mu významové odtiene alebo aj úplne nový význam. Najčastejšie vyjadrujú:

- umiestnenie / polohu / lokáciu: *intrāpulmōnālis* - vnútropľúcny - *extrāpulmōnālis* - mimopľúcny; *circumarticulāris* - ležiaci okolo kĺbu; *contrālaterālis* - protistočný; *interosseus* - medzikostný; *infrāarticulāris* -
- časový vzťah: *praenatālis* - pred narodením - *postnatālis* - po narodení; *postmortālis* - ; *posthaemorrhagicus* - pokrvácavý; *postoperatīvus* - pooperačný
- určitý stupeň javu: *subacūtus* - menej prudký - *peracūtus* - veľmi prudký
- odchýlku / zhoršenie: *dēformātiō* - znetvorenie
- odstránenie / zápor: *dēsīnfectiō* - dezinfekcia (odstraňovanie infekcie ničením choroboplodných zárodkov)

¹ Predložky sa často používajú pevne priradené pred iné slová ako predpony. Tvoria tak odvođené slová, v ktorých je často zachovaný pôvodný význam predložky. Predložky sa vo funkcii predpôn často hláskoslovne menia. Možno konštatovať, že predložky sa vo funkcii predpôn v praxi používajú častejšie ako vo väzbách so substantívami alebo prívlastkami.

Spravidla sa **latinské prefixy** kladú pred latinské slovné základy a **grécke prefixy** pred grécke slovné základy, ale existujú aj **hybridy**, ktoré majú jednu grécku a jednu latinskú zložku ([12], 58), napríklad *subicterus* - slabá žltáčka.

Prefixov môže mať jeden termín aj viac, napríklad *contrāincīsiō* - protistojný rez. Pri styku poslednej hlásky prefixu s počiatočnou hláskou slovotvorného základu dochádza niekedy k hláskovým zmenám v prefixe. Možné varianty prefixu uvádza prehľad prefixov.

Koreň - spravidla tá časť slova, ktorá zostáva bez zmeny v rozličných tvaroch toho istého slova alebo v rozličných významoch aj hláskoslovne príbuzných slovách, je nositeľom významu slova, je teda základným stavebným materiálom na odvodzovanie.

Kmeň - je **základná forma** rozličných slovných druhov odvodených zo spoločného koreňa. Pri niektorých slovách je slovný kmeň totožný s koreňom.

Suffix - prípona - je časť slova medzi koreňom a koncovkou, je pevne spojený s koreňom slova a dáva mu významový odtieň, prípadne modifikuje jeho význam. Suffixy sa nevyskytujú ako samostatné slová. Slovo môže mať aj viac suffixov *adipositās* - nahromadenie tuku, má prípony *-os (us)* a *-itās*. Pri styku slovotvorného základu so suffixom môže dochádzať k hláskovým zmenám. Pri odvodzovaní slov pomocou suffixov sa častejšie vyskytujú hybridy ([Šimon], 63). Formálne sú dve skupiny suffixov, a to substantívne a adjektívne. Suffixani vyjadrujeme:

- vlastnosť / stav: *fragilitās* - krehkosť
- chorobu - *reumatismus*, *arthrītis*
- zdobeniu - *canaliculum* - kanálik, *ductulum* - kanálik, *ossiculum* - kostička, *vesiculum* - mechúrik
- súvislosť/ príslušnosť/ vzťah - *dorsālis*, *sacrālis*
- funkciu - *mōtōrius*
- zákrok - *arthroscopia* - vyšetrenie / operácia v kĺbe artroskopom, *arthrografia* - röntgenové vyšetrenie kĺbu

Demonštrácia

caput, itis, n. - hlava

capitulum, ī, n. - hlavička

biceps, cipitis - dvojhlavý

occiput, cipitis, n. - záhlavie

occipitālis, e - záhlavný

Odborné termíny odvodené **od sloviess**: sú odvodené do slovesných kmeňov. V latinskom jazyku rozoznávame tri typy kmeňov: kmeň **prézentný**, **perfektný**, **supínový**. Práve kmeň supínový, ktorý sa často líši od kmeňa prezentného, býva zložkou odvodených slov.

Napríklad: *Fragō* - lámem, *fragis* - lámeš, ***fragere*** - lámať, *frēgī* - zlomil som, ***frāctum*** - **zlomiť** = **supinum**.

Termíny odvodené od **supínového** kmeňa: *frāctūra* - zlomenina, *frāctiō* - lámanie, odštiepenie, *īnfrāctiō* - nalomenie, *refrāctiō* - lom, *diffrāctiō* - dvojité zlomenina.

Termín utvorený od **prézentného** kmeňa: *fragilitās* - lámavosť / krehkosť ([Veselá], 88).

ad 3: **ZLOŽENÉ SLOVÁ** (kompozitá). Sú charakteristické pre odbornú terminológiu, predovšetkým v klinicko-patologickom názvosloví. V jednom slove sa spája dva alebo viac slovných základov. Najmä gréčtina je schopná tvoriť dlhé zložené slová. Jedná sa o výrazy latinské i grécke a také, ktoré sú utvorené z častí oboch jazykov (tzv. **hybridy**, napríklad *dysfūctiō*, *dys-* je grécky prefix zodpovedajúci latinskému *laesiō*, *fūctiō* je latinský výraz a znamená funkciu, činnosť).

Zložené slová vznikajú spájaním dvoch alebo viacerých slovných základov:

- Substantívum + substantívum: *oculus* + *gutta* = *oculoguttae* - očné kvapky; *lac* + *albūminum* = *lactalbūminum* - mliečny albumín; *sternum* + *costa* = *sternocostālis* - sternokostálny, týkajúci sa hrudnej kosti a rebier; *artēria* + *vēna* = *artēriovēnōsus* - tepnovožilový
- Substantívum + verbum: *vas* + *dilatāre* = *vasodilatāns* - rozširujúci cievy; *centrum* + *fugāre* = *centrifugālis* - odstredivý; *aqua* + *ducēre* = *aquaeductus* - vodovod; *lac* + *ferre* = *lactifer* - mliekovodný
- Adjektívum + substantívum: *malus* + *forma* = *malformatiō* - znetvorenie; *trānsversus* + *costa* = *trānsversocostālis* - priečnorebrový
- Adjektívum + verbum: *sinister* + *pōnere* = *sinistropositiō* - uloženie vľavo; *dexter* + *pōnere* = *dextropositiō* - uloženie vpravo; *externus* + *capere* = *exteroceptor* - nervové zakončenie prijímajúce podnety zvonku
- Číslovka + substantívum: *bis* + *caput* = *biceps* - dvojhlavý

- Číslovka + adjektívum: *tri* + *geminus* (súdržný) = *trigeminus*

Posledná zložka kompozita je rozhodujúca pre jeho **gramatické zaradenie**, t. j. či je termín substantívum alebo adjektívum a do ktorej deklinácie patrí. Latinskými zloženými slovami sú prevažne **adjektíva**.

Jednotlivé slovné **základy** sa **spájajú** do kompozita pomocou **spojovacích vokálov (infixy)**. Najčastejšie to býva infix **-o-**, napríklad *cerebrospīnālis* - mozgovomiechový; *erythrocytus* - červená krvinka; *haemorrhagia* - krvácanie; *radioul'nāris* - vretennolakt'ový; *ūrocystītis* - zápal močového mechúra.

V niektorých prípadoch sa vyskytuje spojovací infix **-i-**, a to keď je:

- druhou zložkou *-formis*, *e*, napríklad *cuneiformis* - klinovitý
- druhá zložka odvodená od sloves, napríklad *ossificātiō* - kostnatenie; *lactifer* - mliekovodný
- prvá zložka číslovka, napríklad *prīmipara* - prvorodička; *multicellulāris* - mnohobunkový ([Šimon], 67).

Infixy zabraňujú problémom pri styku spoluhlások, kde tento problém nehrozí sa spojovacie **vokály neuplatňujú**. Teda keď druhá zložka kompozita začína na samohlásku alebo prvá končí na samohlásku, spojovací infix sa neuplatňuje, napríklad *polyneurītis* - zápal mnohých nervov; *polyūria* - vylučovanie nadmerného množstva moču.

HYBRIDY

Niektoré odvodené a zložené slová sa skladajú z latinskej časti a gréckej časti.

Grécka časť + Latinská časť

dys + *functiō* = *dysfunctiō* - porušená funkcia

hyper + *secretiō* = *hypersecretiō* - nadmerné vylučovanie

poly + *valēns* = *polyvalēns* - viacmocný

Latinská časť + Grécka časť

appendix + *ītis* = *appendicītis* - zápal slepého čreva

cancer + *phobia* = *cancerophobia* - strach z rakoviny

dis + *harmonia* = *disharmonia* - nesúladi

Nové výrazy

Netvoría sa väčšinou mechanickým spojením jednotlivých zložiek. Môžu v nich prebiehať hláskové zmeny (ako asimilácia; pripodobenie hlások, napríklad *immobilis*, pôvodne *in mobilis* - nepohyblivý), ktoré sú často bez predchádzajúceho gramatického poučenia málo pochopiteľné. Pevné spojenie dvoch, prípadne viacerých prvkov sa veľmi často nezaobíde bez úbytku samohlások alebo spoluhlások v prospech pohodlnejšej výslovnosti. Deformáciou býva postihnutý aspoň jeden z prvkov nového termínu. Potom je potrebné jednotlivé zložky slova analyzovať, uvedomiť si ich, a následne pochopiť ako celok. Napríklad:

Koncová spoluhláska prvého z prvkov asimiluje s počiatočnou nasledujúceho

Ad + similis = assimilātiō - prispôsobenie

Kmeňová samohláska druhého člena sa zúži

Re + statuere - stavať = *restitūtiō* - navrátenie do pôvodného stavu

Zmena nastane v oboch častiach novej zloženiny

Dis + facilis = difficilis - neľahký / obtiažny / ťažký

Ak nestojí grécke slovo začínajúce na r na prvej pozícii, toto r sa zdvojuje

Rhythmus = arrhythmia

Z dvoch stretávajúcich sa samohlások prežíva v záujme zrozumiteľnosti tá, ktorou začína druhý prvok

Ana + eurya = aneurysma - rozšírenie ([Svobodová], 151).

Odvodené a zložené slová často nemožno do slovenského jazyka **preložiť** doslovne, preto je nutné zvoliť voľnejší preklad, napríklad *īnfraclāviculāris* - podkľúčnokostný / ležiaci (nachádzajúci sa) pod kľúčnou kosťou.

Literatúra

1. KÁBRT, J. - KÁBRT, J. jr. 2004. *Lexicon medicum*. Praha : Galén 2004. 1136 s. ISBN 80-7262-235-8.
2. KOIŠOVÁ, J. 2010. *Latinský jazyk pre fyzioterapeutov*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2010, s. 83. ISBN 987-80-8105-202-6.
3. KOIŠOVÁ, J. 2013. *Malý lexikón odbornej terminológie pre zdravotnícke odbory. Latinsko-slovenský slovník*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2013, s. 150. ISBN 978-80-8105-441-9.
4. SVOBODOVÁ, D. 2002. *Terminologiae medicae vestibulum. Úvod do řecko-latinské lékařské terminologie*. Praha: Karolínium 2002. 230 s. ISBN 80-7184-737-2.

5. ŠIMON, F. 1990. *Latinská lekárska terminológia*. Martin : OSVETA 1990. 184 s. ISBN 80-217-0297-4.
6. VEJRAŽKA, M. - SVOBODOVÁ, D. 2002. *Terminologiae medicae IANUA*. Praha : Galén 2002. 435 s. ISBN 80-200-0929-9.
7. VESELÁ, A. 2005. *Lékařská terminologie pro fyzioterapeuty*. Praha : Karolinum 2005. 168 s. ISBN 80- 7184-964-2.

Kontaktné údaje

Mgr. Jana Koišová, PhD.

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave,

Inštitút fyzioterapie, balneológie a liečebnej rehabilitácie

Rázusova 14

921 01 Piešťany

Recenzované / Reviewed: 25.02.2016

Prijaté do tlače / Accepted for publication: 26.04.2016